

Οι αναπαραστάσεις του ρόδου στο δημοτικό τραγούδι, σε αινίγματα και παροιμίες

Παρασκευή Μακρίδου
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Π.Τ.Δ.Ε.
p.markidou@aegean.gr

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το δημοτικό τραγούδι, προϊόν της προφορικής παράδοσης, πλάθεται και σχηματοποιείται σε λόγο έμμετρο αντλώντας αφορμές σύνθεσης από τις στιγμές του λαϊκού βίου, καθώς καθετί που λέγεται στο δημοτικό τραγούδι έρχεται από τη φυσιολογία του λαϊκού ανθρώπου και είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την έκφραση της λαϊκής συλλογικής εμπειρίας. Ως κεφαλαιώδεις στοιχείο εμφανίζεται η εγγύτητα του ανώνυμου δημιουργού με τη φύση και, συνακόλουθα, η θεματοποίηση των στοιχείων της, ζώα ή φυτά, άλλοτε μεμονωμένα και πολύ συχνά μέσω αναφορών. Από τον χώρο της πανίδας του δημοτικού τραγουδιού στην παρούσα εργασία προσεγγίζουμε, ακροθιγώς, τις αναπαραστάσεις του ρόδου, ή τριαντάφυλλου, το οποίο κατέχει εξέχουσα θέση και εντοπίζεται συχνά σε στίχους όλων των κατηγοριών του δημοτικού τραγουδιού στην κατεύθυνση της σύνδεσης και απόδοσης της ιδιότητας της ομορφιάς, την έκφραση της αγάπης αλλά και τη θλίψη του θανάτου. Η μελέτη μας επεκτείνεται και σε άλλες μορφές έντεχνης λαϊκής έκφρασης, όπως είναι τα αινίγματα, σε πολλά από τα οποία αξιοποιείται το σχήμα και οι ιδιότητες του ρόδου και, τέλος, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, προσεγγίζουμε τον χώρο των παροιμιών, αποστάγματα σοφίας του λαού, στις οποίες αξιοποιείται συχνά η διττή και αντιφατική φύση του ρόδου (άνθος-αγκάθια).

Λέξεις-κλειδιά: Δημοτικό Τραγούδι, Παραλογές, Λαϊκή Παράδοση, Παροιμίες, Αινίγματα.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Όποιος αγαπάει τα ρόδα πρέπει να 'χει υπομονή, όταν τον τρουπάν ταγκάθια να μη λέγει πως πονεί».

Το προαιώνιο ρόδο, *τό ρόδον τό άμάραντον*, σύμβολο μυστηριακό έμφορτο αρχετυπικών και πνευματικών σημασιοδοτήσεων, συνδέεται με τις απαρχές της ελληνικής γλωσσικής παράδοσης. Αρχής γενομένης από τον Όμηρο, που απέδωσε στην αυγή τις ιδιότητες του ρόδου, «*Ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ροδοδάκτυλος Ἥως, νῆσον θαυμάζοντες ἔδινεόμεσθα κατ' αὐτήν*» (Όμηρος, Ραψ. ι, στ. 152), το ρόδο ενέπνευσε ποιητές και πεζογράφους, βρήκε τη θέση του σε μύθους, θρύλους και παραμύθια, ενώ δεν άφησε αδιάφορους τους ανώνυμους, λαϊκούς, ποιητές του δημοτικού τραγουδιού.

Σύμφωνα με τον Μ.Γ. Μερακλή, τα τραγούδια του λαού, τα δημοτικά τραγούδια, καταγεγραμμένα χωρίς τη μουσική τους, λειτουργούν πλέον και ως ποιήματα προσφερόμενα για μελέτη σε λαογράφους και φιλόλογους, ενώ η καταγραφή τους

έδωσε τη δυνατότητα να συντηρηθεί και να αποτυπωθεί η υφή και η εικόνα μιας ολόκληρης κοινωνίας, από τη συγκρότησή της μέχρι τις επιμέρους πτυχές της (Μερακλής, 1999: 193-194). Την ποιητική διάσταση των δημοτικών τραγουδιών θα τονίσει και ο Σκαρτσής (1987: 10), ο οποίος εστιάζει στη γλωσσική αξία τους και ιδιαίτερα στην «ακεραιωμένη γλώσσα, που είναι τα κρυσταλλώματα της πραγματικής μας γλώσσας, η οργανική ελληνική γλώσσα». Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, από τη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών, και προχωρώντας σε μια πρώτη ενδεικτική -και όχι βέβαια εξαντλητική- αποτίμηση, διαπιστώνουμε ότι το τριαντάφυλλο εμφανίζεται ως προσφιλές άνθος της λαϊκής παράδοσης συνδεδεμένο με ποικίλες δραστηριότητες του ανθρώπινου βίου.

Σε αρκετές κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών (νανουρίσματα, κλέφτικα, παραλογές, της ξενιτιάς, της αγάπης, της πεθεράς, του γάμου ή του πένθους) το τριαντάφυλλο ή ρόδο συνδέεται είτε με τις γλωσσικές και υφολογικές συμβάσεις που εξυπηρετούν τη σύνθεση του τραγουδιού (π.χ. το ρόδο σε επαναληπτικά σχήματα), είτε χρησιμοποιείται για να εξυπηρετήσει την απόδοση σχέσεων ομοιότητας σε πρόσωπα, πράγματα ή καταστάσεις. Το τελευταίο, γίνεται ορατό κυρίως με τον ρητορικό τρόπο της μεταφοράς ή της παρομοίωσης (σαν ή ωσάν), ενώ δεν απουσιάζει και η προσωποποίηση, καθώς το τριαντάφυλλο πολύ συχνά ψυχοποιείται, αποκτά φωνή, όπως συμβαίνει με τα πουλιά ή τα ζώα, και διαλέγεται είτε με ανθρώπους είτε με άλλα άνηθ.

► Η ΟΜΟΡΦΙΑ ΤΟΥ ΡΟΔΟΥ

Η ομορφιά του εύοσμου ρόδου αξιοποιήθηκε στο δημοτικό τραγούδι και συναντάται στην κατηγορία των *Παραλογών*, όπου εντοπίζουμε το τραγούδι «Του Μαυριανού και της αδελφής του», στο οποίο περιγράφεται το στοίχημα Μαυριανού-βασιλιά για το αν και πόσο η αδελφή του πρώτου θα αντισταθεί στο ερωτικό κάλεσμα του βασιλιά. Η ομορφιά της αδελφής, στον διάλογο των δύο, ταυτίζεται με την ομορφιά του ρόδου:

*«Κί' ανθιβολαίς δεν είχανε κί' ανθιβολαίς εφέραν
Απάνω για τοις όμορφες και για τοις τιμημέναις.
Εκεί έφερε κί' ο Μαυριανός παίνεμα τς αδερφής του
“Ωσάν το ρόδο τ' ανοιχτό, το μανουσάκι τ' άσπρο,
έχω κ' εγώ μιαν αδερφή, μ' αλήθεια δεν πλανιέται”»
(Πολίτης, 1914: 112).*

Στην ίδια κατηγορία, σε επίπεδο προσφωνήσεων, η νεαρή γυναίκα που ετοιμάζεται να παντρευτεί αποκαλείται από τον μέλλοντα σύζυγό της με το υποκοριστικό *τριανταφυλλάκι*, «Τριανταφυλλάκι μ' κόκκινο, και ρόιδο μου γραμμένο,/ και κοριτσάκι ανύπαντρο, μικρό αρραβωνιασμένο./Τι έχεις, κόρη μ', και θλίβεσαι και χύνεις μαύρο δάκρυ;», δηλωτικό της ομορφιάς, της αθωότητας και της παρθενίας, όπως εντοπίζεται στο τραγούδι «Όταν η νύφη αρματωμένη καμαρώνει την Κυριακή – II» (Πολίτης, ό.π.: 29.). Αξίζει να σταθούμε στον παρηγορητικό χαρακτήρα του τραγουδιού, καθώς, παρά τις ενθαρρυντικές προσφωνήσεις, η νύφη κλαίει πριν τον γάμο, στοιχείο που έχει επισημανθεί πολλές φορές από τους μελετητές του είδους. Ενδεικτικά, για το ζήτημα αυτό παραπέμπουμε στην άποψη του Σ. Ζαμπέλιου, ο οποίος εντόπισε την κατηγορία των τραγουδιών με το όνομα «παραφορτούματα» ή

«κλαψίματα», με κοινό σημείο αναφοράς τον θρήνο τόσο της νύφης, όσο και των μελών της οικογένειας, ακόμη και των γειτόνων, πριν τον γάμο: «ἐπὶ τῇ εὐχῇ τῶν γονέων, ἡ μὲν νεόνυμφος θρύπτεται τὴν καρδίαν, τρέπεται εἰς δάκρυα καὶ γογγυσμούς, οἱ δὲ γονεῖς θρηνοῦσι· κλαίουσι δὲ καὶ ἀδελφαί, καὶ ἐξαδέλφαι, καὶ ἐταῖραι, καὶ γείτονες» (Μερακλής, 1999: 42-43).

Συναφές με τη συζυγική αγάπη και το τραγούδι «Η κόρη στα πρόβατα», στο οποίο ο σύζυγος που ετοιμάζεται να ξενιτευτεί παραγγέλνει στη μάνα του να προσέχει τη γυναίκα του ως εξής: «Όμορφα τη γυναίκα μου και τη δική σου νύφη, /τριαντάφυλλο να την βαστάς και μήλο να την παίζεις» (Σκαρτσής, 1987: 48).

Η αναμφισβήτητη ομορφιά του ρόδου και η ανωτερότητά του από όλα τ' άλλα άνθη, απέδωσε στο τριαντάφυλλο αυθάδεια και υπεροψία, στάση που εκπορεύεται από την επίγνωση της σημαντικής θέσης που κατέχει στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Σε δημοτικό τραγούδι που διέσωσε ο Ν. Πολίτης ο дуόσμος, ο βασιλικός και το καρυοφύλλι υφίστανται την απαξιωτική στάση του ρόδου, το οποίο τούς «απευθύνεται» υποτιμητικά και με έπαρση:

*«Σωπάτε, βρωμολούλουδα και σεις βρωμοβοτάνια
τι εγώ είμαι το τριαντάφυλλο της άνοιξης στολίδι,
που το χειμώνα κρύβομαι 'ς της αγκαθιάς τη ρίζα
το Μάη το μήνα φαίνομαι σε νιου γαμπρού κεφάλι
σε παντρεμένης γόνατα, 'ς κοριτσιού τον κόρφο
'ς χήρας το προσκέφαλο βραδιάζω ξημερώνω»
(Πολίτης, 1914: 235).*

Σε έναν διαφορετικό διάλογο, εμπλέκει ο λαϊκός δημιουργός τα τριαντάφυλλα. Σε δημοτικό τραγούδι που προέρχεται από την περιοχή Φανάρι της Θράκης, τα τριαντάφυλλα αναλαμβάνουν τον ρόλο σιωπηλού συνομιλητή, στον οποίο η μάνα απευθύνει την εναγώνια ερώτηση για την τύχη του χαμένου της παιδιού:

*«Ρόδα και τριαντάφυλλα και σεις βασιλικοί μου,
πώς με αποκοιμίσατε κ' έχασα το πουλί μου;
και ξύπνησα με την χαρά κι' αγκάλιασα τα ρούχα
και ρώτησα το πάπλωμα, πούν' η αγάπη πούχα;»
(Θρακικά, χ.χ.: 239).*

► ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΗΣ «ΚΛΕΦΤΟΥΡΙΑΣ» ΚΑΙ «ΑΚΡΙΤΙΚΑ» ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Εκτός από την ομορφιά, τον θαυμασμό του γυναικείου κάλλους και την ερωτική αγάπη, τα τριαντάφυλλα συνδέονται και με τη δράση των κλεφτών. Στα τραγούδια αυτά, τα οποία, σύμφωνα με τον Medelsohn Bartholdy διακρίνονται εκτός από την απλότητα και την εκφραστική λιτότητα ένα «ακραιφνές νεωτερικόν πάθος και σθένος ακαταδάμαστον εις τα δημοτικά τραγούδια, όπου η γλώσσα είναι έμπλεος ορμής προς απόσεισιν του ξενικού ζυγού και αδιάλλακτου μίσους προς τους απίστους μουσουλμάνους [...]». Εδώ, ο αγώνας για την ελευθερία δε γνωρίζει αναβολές ή οπισθοχωρήσεις και η εξοικείωση με την ιδέα του θανάτου εμφανίζεται ως φυσιολογική. Στο παρακάτω απόσπασμα ο κλέφτης απευθυνόμενος στη μάνα του δίνει οδηγίες για τη φροντίδα της τριανταφυλλιάς αποδίδοντας στο φυτό διαισθητικές (ή μαντικές) ικανότητες: όσο τα ρόδα είναι ανθισμένα αυτός θα ζει και θα πολεμά τους

Τούρκους, αλλά όταν μαραθούν θα σημαίνει ότι ο ίδιος έχει πεθάνει. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παρουσιάζεται η ψυχοποιητική μεταφορά των ρόδων, τα οποία, συμπάσχοντας με το ανθρώπινο δράμα που προκαλεί το ανεπίστρεπτο γεγονός του θανάτου, δακρύζουν. Από το τραγούδι «Ο κλέφτης» παραθέτουμε :

*«Θα φύγω, μάνα μου, μην κλαις, μόν' δος μου την ευχή σου.
 Ευχήσου με, μανούλα μου, Τούρκους πολλούς να σφάξω,
 Και φύτεψε τριανταφυλλιά και μαύρο καρυοφύλλι,
 Και πότιζέ τα ζάχαρη και πότιζέ τα μόσχο.
 Κι' όσο σου ανθίζουν, μάνα μου, και βγάνουνε λουλούδια,
 Ο γιος σου δεν απέθανε μόν' πολεμάει τούς Τούρκους.
 Κι' αν έρθη μέρα θλιβερή, μέρα φαρμακωμένη
 Και μαραθούν τα δυο μαζί και πέσουν τα λουλούδια
 Τότε κ' εγώ θα λαβωθώ, τα μαύρα να φορέσεις.
 Δώδεκα χρόνια πέρασαν και δεκαπέντε μήνες
 Κι' άνθιζαν τα τριαντάφυλλα κι' άνοιγαν τα μπουμπούκια.
 Μα μιάν αυγή ανοιξιάτικη, μια πρώτη του Μαΐου,
 Που κελαδούσαν τα πουλιά κι' ο ουρανός γελούσε,
 Με μιας αστράφτει και βροντεί και γίνεται σκοτάδι,
 Το καρυοφύλλι εστέναξε, η τριανταφυλλιά δακρύζει
 Μεμιάς ξεράθηκαν τα δυο κ' επέσαν τα λουλούδια.
 Μαζί μ' αυτά σωριάστηκε κ' ή δόλια ή μανούλα»
 (Πολίτης, ό.π.: 29).*

Στην κατηγορία «Ακριτικά» δημοτικά τραγούδια εντοπίζουμε το τραγούδι «Της Λιογέννητης». Εδώ η τριανταφυλλιά χρησιμεύει ως λεπτομέρεια του χώρου μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται η πρώτη συνάντηση του Διγενή με την πανέμορφη κόρη, η οποία είναι περιστοιχισμένη από σκλάβες και ακουμπά πάνω σε μια τριανταφυλλιά που έχει βαθυκόκκινο χρώμα, όπως αυτό του κρεμεζιού: «Εκεί είδε τη Λιογέννητη με τετρακόσιες σκλάβες./ Σε κρεμεζιά τριανταφυλλιά ήταν ακουμπισμένη/ κ' είχε τα φρύδια торνευτά, τα μάτια σα ζαφείρι» (ό.π.: 91).

► ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑΤΑ Η ΝΑΝΑΡΙΣΜΑΤΑ

Στην κατηγορία των Νανουρισμάτων εμφανίζεται η ταυτολογία ρόδο και τριαντάφυλλο. Εδώ τα τριαντάφυλλα ταυτίζονται με τον επιθυμητό, για το βρέφος, πλούτο και ευζωία, τα οποία εύχεται η μητέρα για το μωρό της, όπως διαπιστώνεται στο ακόλουθο νανούρισμα από την περιοχή Αμυγδαλιά της Θράκης:

*«Έλα ύπνε μου, πάρε το,
 [...]
 Να μου το πας εδώ,
 να μου το πας εκεί,
 μέσα σε περιβόλια
 να το γεμίσης και τις τσέπες του
 τριαντάφυλλα και ρόδα.
 Τα ρόδα να ν' της μάννας του,
 τα κρίνα της νονάς του*

*και τ' άσπρα τριαντάφυλλα
να 'ναι της αφεντιάς του»
(Θρακικά, χ.χ.: 79).*

Σε μια άλλη εκδοχή, το εν λόγω νανούρισμα εμφανίζεται ως εξής: «Ύπνε μου, κ' επαρέ μου το, κι' άμε το 'ς τα περβόλια,/ και την ποδιά του γέμισε τριαντάφυλλα και ρόδα,/ Τα ρόδα να 'ν της μάνας του, τα μήλα του κυρού του,/ και τ' άσπρα τριαντάφυλλα να 'να του σάντουλού του», ή «Έλα, Ύπνε, και πάρε το, παν' το 'ς τα περιβόλια,/ και γέμισε τους κόρφους του τραντάφυλλα και ρόδα» (Πολίτης, ό.π.: 151-152). Τέλος, στο δημοτικό τραγούδι «Κουνιέται το γαρίφαλο», που ανήκει στην κατηγορία των νανουρισμάτων, η υφή του ρόδου ταυτίζεται με το απαλό δέρμα του μωρού:

*«Έλα, ύπνε, από τη Χιό,
κοίμισέ μου το μικρό.
Νάνι, νάνι, το παιδάκι
το γλυκό μου τ' αηδονάκι,
άσπρο σαν τυρί χλωρό
και σαν ρόδο τρυφερό»
(Νάκας, 2022: 114).*

► ΡΟΔΑ ΚΑΙ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ

Η ταυτολογία (Νάκας, 2014: 89-91) τριαντάφυλλο και ρόδο, εντοπίζεται συχνά στο δημοτικό τραγούδι. Στο γνωστό τραγούδι «Σαμιώτισσα», τα τριαντάφυλλα συνδέονται με την ευχή για καλό ταξίδι (κατευόδιο) ή λειτουργούν ως σύμβολο αναμονής κι ένθερμης υποδοχής: «Σαμιώτισσα, Σαμιώτισσα, πότε θα πας στην Σάμο;/ να ρίξω ρόδα στο γιαλό, τριαντάφυλλα στην άμμο» (Θρακικά, χ.χ.: 79). Ομοίως, το σχήμα της ταυτολογίας, δεν απουσιάζει από τα δημοτικά δίστιχα που εκφράζουν τον θαυμασμό και την αγάπη στη γυναίκα: «Ρόδα και τριαντάφυλλα κι' ανθούς του παραδείσου,/ εσύναξ' ή μητέρα σου κ' έπλασε τό κορμί σου» ή, «Ρόδο και τριαντάφυλλο, σαν του Μαϊού τα κάλλη/ εσένα πρώτ' αγάπησα, δεν θ' αγαπήσω άλλη» (ό.π.: 130). Τέλος, η ταυτολογία αξιοποιείται και στο γνωστό δημοτικό τραγούδι με τον τίτλο «Του Μάη»: «Εμπήκε ο Μάης, εμπήκε ο Μάης, εμπήκε ο Μάης ο μήνας./ Ο Μάης με τα τριαντάφυλλα κι' ο Απρίλης με τα ρόδα./ Μάη μου, Μάη δροσερέ, κι' Απρίλη λουλουδάτε, Απρίλη ροδοφόρετε, Μάη μου κανακάρη,/ π' όλον τον κόσμο γιόμισες μ' άνθη και με λουλούδια/ κ' εμένα με περίπλεξες 'ς της κόρης τοις αγκάλαις» (Πολίτης, ό.π.: 194).

► ΡΟΔΟ ΚΑΙ ΜΗΛΟ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνύπαρξη μήλου-ρόδου ή ρόδου-μήλου, η συμπαράθεση ή σύζευξη των οποίων παραπέμπει σε όμοιες, ή παρόμοιες, ιδιότητες και χρήσεις. Για παράδειγμα στο δημοτικό τραγούδι με τίτλο «Οι γυναίκες των Λαζαίων», ανάμεσα στις εκδιωγμένες από τον Βελή πασά γυναίκες των Λαζαίων («Εμείς είμαστε κλέφτισσες, γυναίκες των Λαζαίων»), ξεχωρίζει η Κώσταινα, η οποία κρατάει από το χέρι το παιδί της με τον ίδιο τρόπο που θα κρατούσε ένα λουλούδι, στοιχείο που βαθαίνει την τραγική κατάληξή της, καθώς η μάνα καταλήγει, τελικά, λόγω

της ομορφιάς της, στο χαρέμι του πασά: «Μπροστά πηγαίνει η Κώσταινα με το παιδί 'ς στο χέρι,/ σα μήλο, σα τριαντάφυλλο, σα νερατζιά κομμένη» (Πολίτης, ό.π.: 78).

Στα «Τραγούδια της αγάπης» εμφανίζεται ξανά το μήλο και το ρόδο. Ο ερωτευμένος νέος παρατηρεί την όμορφη κόρη που κοιμάται και παίρνει το θάρρος να την ξυπνήσει. Η αντίδραση της κόρης ωστόσο δεν είναι η αναμενόμενη:

*«Ξύπνα σηκώσου, μήλο, τρυφερή μηλιά,
άνοιξ' τα δυο σου μάτια, άνοιξ' τα να ιδής,
που μ' έκλεισεν ο ήλιος μέσα 'ς το κλουβί.
– Εμένα δε με λένε μήλο και μηλιά,
με λένε γλυκό ρόδο και ροδοσταμιά,
κι' α σ' έκλεισεν ο ήλιος, φεύγεις το βραδύ»
(Πολίτης, ό.π.: 163).*

Ως ιδιαιτέρως τρυφερή και η επόμενη προσφώνηση, η οποία εντοπίζεται σε ένα ακόμη δημοτικό τραγούδι της αγάπης, στο οποίο ο ερωτευμένος νέος αγωνιά για την πίστη της αγαπημένης του:

*«Τριανταφυλλάκι μ' κόκκινο, μήλο μου μυρωδάτο,
σα σε κρατώ μαραίνεσαι, σα σε κρατώ κλονιέσαι,
βάνω σε 'ς την αγκάλη μου και λαχταρεί η καρδιά σου.
Κορίτσι μ', άλλον αγαπάς, άλλον θέλεις να πάρης»
(ό.π.)*

Σε μια παραλλαγή του δημοτικού τραγουδιού «Άσπρο τριαντάφυλλο κρατώ», η συνύπαρξη του ρόδου με το μήλο λαμβάνει μια άλλη μορφή, καθώς το μήλο γίνεται δέκτης της επαναληπτικής απεύθυνσης του ανώνυμου δημιουργού, ενώ το άσπρο τριαντάφυλλο, αν αλλάξει χρώμα (δεν δηλώνεται το επιθυμητό χρώμα βαφής), θα αποκτήσει μαγικές δυνάμεις, με τις οποίες ο λαϊκός ποιητής θα αποδώσει το κακό:

*«Άσπρο τριαντάφυλλο κρατώ, μήλο μου, μήλο μου,
βουλιούμαι να το βάψω, μήλο μου μυρισμένο,
κι αν το πετύχω στη βαφή, μήλο μου, μήλο μου,
πολλές καρδιές θα κλάψω, μήλο μου μυρισμένο,
θα κάνω νιους να ζουρλαθούν, μήλο μου, μήλο μου,
γερόντους να πεθάνουν, μήλο μου μυρισμένο,
θα κάνω τον γκουτζιάμπαση, μήλο μου, μήλο μου,
να χάσει τα δεφτέρια, μήλο μου μυρισμένο [...]»
(Νάκας, 2022: 37).*

Το μήλο και το τριαντάφυλλο συνυπάρχουν και σε δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς: «Τι να σου στείλω ξένη μου, τι να σου προβοδήσω;/ Μήλο αν σου στείλω σέπεται, τριαντάφυλλο μαδιέται,/ σταφύλι ξερογιάζεται, κυδώνι μαραγκιάζει» (σ. 200), ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύνδεση των δύο με τον θάνατο και τον Κάτω κόσμο. Έτσι στο τραγούδι «Σου παραγγέλνω μαύρη γη», ο ανώνυμος τραγουδοποιός δίνει οδηγίες συμπεριφοράς στον Χάρο και τον παρακινεί να φερθεί μ' ευγένεια σ' αυτούς που έφυγαν νέοι από τη ζωή

*«Σου παραγγέλνω μαύρη γη κι αραχλιασμένο χώμα,
αυτούς τους νιους που σου 'στειλα να μην τους αραχλιάσεις.
Βάλ' τους να φάν', βάλ' τους να πιουν, βάλ' τους να τραγουδήσουν,
τριαντάφυλλο να τους κρατάς και μήλο να τους παίζεις.
Δεν χάρηκαν τα νιάτα τους κει στον απάνω κόσμο,
έχουν πολλά παράπονα, το χώμα θα τους φάει.
Τα νιάτα χώμα γίνονται και η λεβεντιά χορτάρι»
(Νάκας, 2022: 135).*

► «ΤΟ ΜΟΤΙΒΟ ΤΗΣ ΣΤΡΩΣΗΣ»

Με γνώμονα τις αναπαραστάσεις του ρόδου, η μελέτη δημοτικών τραγουδιών ανέδειξε ένα καινοφανές και επαναληπτικό εύρημα, το οποίο ονομάσαμε «Μοτίβο της στρώσης». Συγκεκριμένα, διαπιστώσαμε ότι σε αρκετά δημοτικά τραγούδια τα τριαντάφυλλα αναφέρονται ως υλικό επίστρωσης του κρεβατιού, του χώρου της εκκλησίας, του δρόμου (στράτας), στοιχείο που εξυπηρετεί, σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά, ένα διαφορετικό σκοπό: την έκφραση της αγάπης, του θαυμασμού, του σεβασμού, την ευχή για καλό ταξίδι ή καλωσόρισμα. Έτσι σε δημοτικά δίστιχα που εντάσσονται στη θεματική «Της αγάπης του πατέρα και της μητέρας στα παιδιά» εντοπίζεται το «μοτίβο της στρώσης», εν προκειμένω, της στρώσης του δρόμου πάνω στον οποίο θα βαδίσει το παιδί που εγκαταλείπει την πατρική εστία, ενώ ταυτόχρονα αξιοποιείται και η ταυτολογία: «Αιντε παιδί μου στο καλό και στην καλή την ώρα/ και να γεμίς' η στράτα σου τριαντάφυλλα καί ρόδα» (Θρακικά, χ.χ.: 181). Ομοίως, το ίδιο μοτίβο, στο τραγούδι «Της ακριβής νύφης», στο οποίο τα τριαντάφυλλα είναι το στρωσίδι πάνω στο οποίο κοιμάται η αγαπημένη κόρη:

*«Πέντε χρόνια περπατούσα στο γιαλό γιαλό,
για να βρω καλή γυναίκα για να παντρευτώ.
Βρίσκω κόρη που κοιμούνταν στα τριαντάφυλλα.
Κόβω μήλο και την κρούγω, δεν το δέχτηκε, [...]»
(Βασιλάκης, 1980: 39).*

Στο ίδιο πλαίσιο, και με παράλληλη χρήση της ταυτολογίας (τριαντάφυλλο-ρόδο), η οποία χρησιμοποιείται και ως επεξήγηση, ο λόγος για τις προετοιμασίες της πεθεράς πριν την άφιξη της νύφης στο σπίτι:

*«Η πεθερά σου σήμερα τους δρόμους καθαρίζει,
τους στρώνει με τριαντάφυλλα, με ρόδα τους γεμίζει,
τους στρώνει για τη νύφη της να σκύφτει, να μαζώνει,
κι αφού τα γλυκομυριστεί, στον κόρφο να τα βάλει»
(Νάκας, 2022: 41).*

Εκτός όμως από την κόρη και την πεθερά εντοπίζεται και η ευχή για ύπνο πάνω σε ένα στρώμα από τριαντάφυλλα, η οποία απευθύνεται προς τον προεστό του χωριού, όπως διαβάζουμε στην κατηγορία «Κάλανδα», και συγκεκριμένα στο τραγούδι που έχει τον τίτλο «Εις τον προεστόν του χωριού». Ενδιαφέρον παρουσιάζουν στο απόσπασμα και τα ερωτικά υπονοούμενα, μολονότι τα κάλαντα τα τραγουδούσαν μικρά παιδιά:

*«Αφέντη μου, 'ς τα σπίτια σου χρυσαίς καντήλαις φέγγουν,
φέγγουν 'ς τους ξένους να δειπνούν, 'ς τους ξένους να πλαγιάζουν,
φέγγει και μια 'ς το ταίρι σου να στρώνη να κοιμάστε,
απάνου 'ς τα τριαντάφυλλα κι' απάνου 'ς τα μιμίτσια,
να πέφτουν τάνθια απάνου σου, τα μήλα 'ς την ποδιά σου,
και τα κορφολογήματα τριγύρω 'ς το λαιμό σου»
(Πολίτης, ό.π.:192).*

Ομοίως, δρόμος στρωμένα με τριαντάφυλλα εντοπίζεται και στο «δίδυμο» τραγούδι με τον τίτλο «Εις την κυρά»: «Κυρά ψηλή, κυρά λιγνή, κυρά καμαρωμένη,/ κυρά μ' όταν εκίνησες να πας 'ς την εκκλησία,/ η στράτα ρόδα γέμισε κ' η εκκλησιά το μόσκο» (ό.π., 192). Ωστόσο, πέρα από τον έρωτα και τη χαρά, το εν λόγω μοτίβο απαντάται, αντιστικτικά, και σε μοιρολόγια, καθώς συνδέεται με την επιθυμία της μάνας να επιστρέψει ο πεθαμένος της γιος από τον Κάτω κόσμο, στοιχείο που συνοδεύεται από το σχήμα του αδυνάτου και ταυτόχρονα εγκοσμιώνει με όρους γήινους τον απόκοσμο κόσμο της «Άρνης», δηλαδή τον κάτω κόσμο, καθώς στη συνείδηση του απλού λαού ο θάνατος, ως μετάσταση-μετάβαση στον άλλο κόσμο, συνοδεύεται από τη λησμονιά των εγκοσμίων:

*«Παράγγειλέ μου μάτια μου, το πότε θέλεις να 'ρθης,
να στρώσω ρόδα 'ς τα βουνά, τριαντάφυλλα 'ς τους κάμπους,
– Κι' α στρώσης ρόδα, μάζω τα, τριαντάφλα, μύρισέ τα,
κ' εγώ πίσω δεν έρχομαι και πίσω δεν γυρίζω.
Πήγα 'ς της Άρνης τα βουνά, 'ς της Άρνης τα λαγκάδια,
π' αρνιέται η μάννα το παιδί, και το παιδί τη μάννα,
π' αρνιώνται και τ' αντρόγενα και πλια δεν ανταμώνουν»
(Πολίτης, ό.π. 208).*

► ΤΟ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ ΣΕ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

Μια ακόμη μορφή έντεχνου λαϊκού λόγου, που εμφανίζεται στις παραδοσιακές κοινωνίες, πραγματώνεται και διαδίδεται με τρόπο προφορικό (διαδικασία της «έκθεσης» μπροστά σε ακροατήριο), οργανικά ενταγμένα ταυτόχρονα σ' ένα πλαίσιο κοινωνικών εκδηλώσεων, είναι τα αινίγματα. Σε αντίθεση με ένα λόγιο λογοτέχνημα, το οποίο έχει παγιωμένη μορφή, το αίνιγμα, ως μια μορφή προφορικής λογοτεχνίας, γνωρίζει πολλαπλές παραλλαγές ή «πολλαπλές υπάρξεις» (multiple existence) (Χατζητάκη-Καψωμένου, 2009) διαπίστωση ιδιαίτερα ορατή στα αινίγματα που αφορούν τα τριαντάφυλλα. Έτσι, σε ορισμένα αινίγματα η έμφαση δίνεται στα αγκάθια του ρόδου αλλά και στο κόκκινο χρώμα των πετάλων, ενώ, λόγω της βουκολικής εμπειρίας των ανώνυμων δημιουργών, τα τριαντάφυλλα παρομοιάζονται με πρόβατα, με γίδια ή μαντρί με κόκκινα γίδια: «Άγκαθος, παράγκαθος, παραγκαθένια τα μαλλιά τ', κόκκινα τα πρόβατά τ'» (Σκοπός Θράκης, σημ. Τουρκία) ή «Άγκαθος καλάγκαθος, καλαγκαθένιο το μαντρί και κόκκινα τα γίδια» (Σητεία Κρήτης) ή «Άγκαθους καλάγκαθους, καλαγκαθίζει το μαντρί και κόκκινα τα γίδια» (Σκιάθος). Σε άλλα αινίγματα βρίσκουμε την απόδοση εμπράγματων ιδιοτήτων στο τριαντάφυλλο το οποίο εμφανίζεται ως πράμα –ήπραματάκι–, στοιχείο βέβαια που το απομακρύνει από τη δήλωση της φυτικής του υπόστασης εντείνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη δυσκολία

ανεύρεσης της λύσης: «Ένα πράμαπραματένιο, αργυρομαλαματένιο, όσο το φυσάςφουσκώνει, τόσο 'κείνο σ' αγκυλώνει» ή «Ένα πράμαπραματάκι έχει αγκάλια κι αγκυλώνει, και φυσάς το και φουσκώνει». Πλάι στις παραπάνω παραλλαγές προστίθενται αινίγματα για τα τριαντάφυλλα που στηρίζονται σε προσωποποιητικές μεταφορές, με τον λαϊκό δημιουργό να χαρίζει αφηγηματική φωνή στα τριαντάφυλλα: «Η μάνα μου είναι πράσινη κι αθάνατη, μα 'γώ 'μαι κόκκινος και γρήγορα πεθαίνω» (Βόρεια Εύβοια), ή «Την άνοιξη γεννιέμαι μ' αγκάθια στο πλευρό, κι οι άνθρωποι με κάνουν με ζάχαρη γλυκό» (Πράμαντα Ηπείρου), ενώ δεν απουσιάζουν τα αινίγματα που ταυτίζουν το τριαντάφυλλο με ζώο (πετεινό): «Ουρανός κι η γη κουβάρι, κουκροκάτο πετεινάρι, είναι πράμα π' αγκυλώνει, και φυσάς το και φουσκώνει» (Σάμος), ή με αντικείμενο (πάπλωμα): «Χίλια μύρια κορισάκια σ' ένα πάπλωμα κοιμούνται» (Φωλιά Παγγαίου).

Παρόμοια με τα αινίγματα, οι παροιμίες, που κατατάσσονται, όπως και τα αινίγματα, λόγω της σύντομης έκτασής τους στις λεγόμενες «μικρές φόρμες» (*formes brèves*), αποτελούν λαϊκές ρήσεις και πολύτιμο στοιχείο του προφορικού λαϊκού λόγου, ενώ σύμφωνα με τον Αριστοτέλη «Καί αί παροιμίαι δὲ μεταφοραὶ ἀπ' εἶδους ἐπ' εἶδος εἰσίν.» (*Ρητορική*, 1413α: 17). Το περιεχόμενό τους προέρχεται από την εμπειρία και αποτυπώνεται ως η συμπυκνωμένη σοφία των απλών ανθρώπων, η οποία κωδικοποιείται σε σύντομες και εύστοχες φράσεις.

Οι παροιμίες που σχετίζονται με το τριαντάφυλλο είναι γνωστές. Έτσι η παροιμία «Απ' αγκάθι βγαίνει ρόδο κι από ρόδο βγαίνει αγκάθι» σημαίνει ότι από κακούς γονείς βγαίνουν καλά παιδιά και αντίστροφα, ή «Στη γειτονιά τριαντάφυλλο και μες στο σπίτι αγκάθι» αναφέρεται στην καλή εικόνα ορισμένων ανθρώπων, οι οποίοι αν και στην κοινωνική τους ζωή παρουσιάζουν την αρμόζουσα συμπεριφορά, ωστόσο στην ιδιωτική τους ζωή είναι δύστροποι. Εξίσου γνωστή είναι και η παροιμία «Αν είναι ρόδον, θέλει ανθήσει», δηλαδή αν αξίζει κάτι ή κάποιος, αργά ή γρήγορα θα αποδειχτεί η αξία του. Εκτός από αυτή την παροιμία, όλες οι προηγούμενες που περιέχουν τριαντάφυλλα αξιοποιούν emphaticά τη διττή και αντιφατική φύση του ρόδου (άνθος-αγκάθια), με το πρώτο (άνθος) να ταυτίζεται με το ωραίο, το καλό και το αποδεκτό, στοιχείο που συνυπάρχει με το κακό ή το μη ηθικά αποδεκτό, το οποίο συμβολίζεται με τ' αγκάθια.

Κλείνουμε μ' ένα εύθυμο τραγούδι. Το 1894 στο περιοδικό *Εστία* δημοσιεύεται από τον Χρ. Χριστοβασίλη ένα πολύστιχο αφηγηματικό εύθυμο ποίημα με τον τίτλο «Κικιρίκουουουου», το οποίο, σύμφωνα με τον συντάκτη, καταχωρίζεται ως δημοτικό τραγούδι της Ηπείρου, ενώ σε άλλη πηγή το εντοπίζουμε με τον τίτλο «Λάλειε πέτος, ξύπναε τον γέρο» (Νάκας, 2022: 110-112). Μολονότι η δομή του τραγουδιού και η γλώσσα παρεκκλίνουν αισθητά από τη συνήθη δομή και το περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών, το περιλαμβάνουμε στο παρόν δείγμα ως ενδεικτικό, καθώς στο τέλος κάθε στροφής υπάρχουν, σε ρόλο επαναληπτικού μοτίβου, τριαντάφυλλα:

«Λάλησε πέτε,
Ξύπνα το γέρο,
Τον πολυτικραμένο,
Όπου φυλάει τον κήπο
Με τα τριαντάφυλλα.

Ήρθε η αλεπού,
Κ' έφαγε τον πέτο,

*Που ξύπναγε το γέρο,
Τον πολυπικραμένο,
Που φύλαγε τον κήπο
Με τα τριαντάφυλλα.
Λάλησε πέτε κ.λπ.*

*Ἦρθεν ο σκύλος,
Κ' έφαγε την αλεπού,
Κ' η αλεπού τον πέτο,
Που ξύπναγε το γέρο,
Τον πολυπικραμένο,
Που φύλαγε τον κήπο.
Με τα τριαντάφυλλα.
Λάλησε πέτε κ.λπ.».*

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αριστοτέλης. (2008). *Ρητορική* (Μτφ. Δ. Λυπουρλής). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Βασιλάκης, Ν. (1980). *Δημοτικά τραγούδια Χαλκιδικής*. Θεσσαλονίκη: Διαγώνιος.
- Μερακλής, Μ. Γ. (1999). *Λαογραφικά ζητήματα*. Αθήνα: Καστανιώτης & Διάπτων.
- Νάκας, Α. (2015). *Σχήματα (μορφο)λεξικής και φραστικής επανάληψης*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ. (2022). *Ηπειρώτικη παράδοση. Τραγούδια του γάμου, νανουρίσματα, μοιρολόγια*. Αθήνα: Σχωριάδες.
- Νέα ελληνική ανθολογία: περιέχουσα τα εκλεκτότερα έργα των νεωτέρων ποιητών της Ελλάδος από του Ρήγα Φεραίου μέχρι των ημερών μας*. (1913). Αθήνα: Εκδοτικά καταστήματα Ατλαντίδος.
- Περιοδικόν Θρακικά*. (1939). Τόμος Ενδέκατος. Εν Αθήναις: Θρακικόν κέντρον.
- Πολίτου, Ν. Γ. (1914). *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*. Εν Αθήναις: Τυπογραφείον «Εστία».
- Πολίτου, Ν. (1900). *Παροιμιαί, Τόμος Β΄*. Εν Αθήναις: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Σκαρτσής, Σ. (1987). *Δημοτικά Τραγούδια (ανθολογία)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ. (2009). *Θησαυρός Νεοελληνικών Αινιγμάτων* (5η έκδ.). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Χρηστοβασίλης, Χρ. (1894). «Δύο ποιήματα». *Εστία*, 25, 396-397.